

ΣΕ ΠΟΙΟΝ ΑΝΗΚΕΙ ΑΥΤΗ Η ΓΗ;

**Η ιστορία
της Μέσης
Ανατολής**
από τον
**Α΄ Παγκόσμιο
Πόλεμο** μέχρι
σήμερα

T.G. FRASER

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
Στέφανος Καβαλλιεράκης

ΜΕΤΟΙΧΜΙΟ

ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

Πρώτη έκδοση Οκτώβριος 2025

Τίτλος πρωτοτύπου T. G. Fraser, *Contested lands. A History of the Middle East from the First World War to the Present*, Haus Publishing, 2024

Σχεδιασμός χαρτών ML Design και Rhys Davies

Οι χάρτες περιλαμβάνουν OS data © Crown copyright and database right (2020)

Επιμέλεια – Διόρθωση τυπογραφικών δοκιμών Χρήστος Γιαμαρέλλος

Σχεδιασμός εξωφύλλου Σαβίνα Χριστοπούλου

© 2024, T. G. Fraser

© 2024, Εκδόσεις **ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ** (για την ελληνική γλώσσα)

By arrangement with Haus Publishing, London, United Kingdom, in conjunction with Ersilia Literary Agency, Den Haag, Netherlands. All rights reserved.

ISBN 978-618-03-4624-4

ΒΟΗΘ. ΚΩΔ. ΜΗΧ/ΣΗΣ 84624

Κ.Ε.Π. 6417, κ.π. 22277

Δεν επιτρέπεται η με οποιονδήποτε τρόπο χρήση ή αναπαραγωγή ολόκληρου ή μέρους του βιβλίου με σκοπό την εκπαίδευση τεχνολογιών ή συστημάτων τεχνητής νοημοσύνης. Το παρόν έργο προστατεύεται από τη διαδικασία εξόρυξης κειμένων και δεδομένων (Άρθρο 4(3) Οδηγία (ΕΕ) 2019/790).

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του Ελληνικού Νόμου (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής άδειας του εκδότη κατά οποιοδήποτε μέσο ή τρόπο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Εκδόσεις ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

Ιπποκράτους 118, 114 72 Αθήνα

τηλ.: 211 3003500

metaixmio.gr • metaixmio@metaixmio.gr

Κεντρική διάθεση

Ασκληπιού 18, 106 80 Αθήνα

τηλ.: 210 3647433

Βιβλιοπωλεία ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

• Ασκληπιού 18, 106 80 Αθήνα

τηλ.: 210 3647433

• Πολυχώρος, Ιπποκράτους 118, 114 72 Αθήνα

τηλ.: 211 3003580, fax: 211 3003581

T. G. FRASER

ΣΕ ΠΟΙΟΝ ΑΝΗΚΕΙ
ΑΥΤΗ Η ΓΗ;

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΜΕΣΗΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ
ΑΠΟ ΤΟΝ Α' ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΠΟΛΕΜΟ
ΜΕΧΡΙ ΣΗΜΕΡΑ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: Στέφανος Καβαλλιεράκης

ΜΕΤΑΙΧΜΙΘ

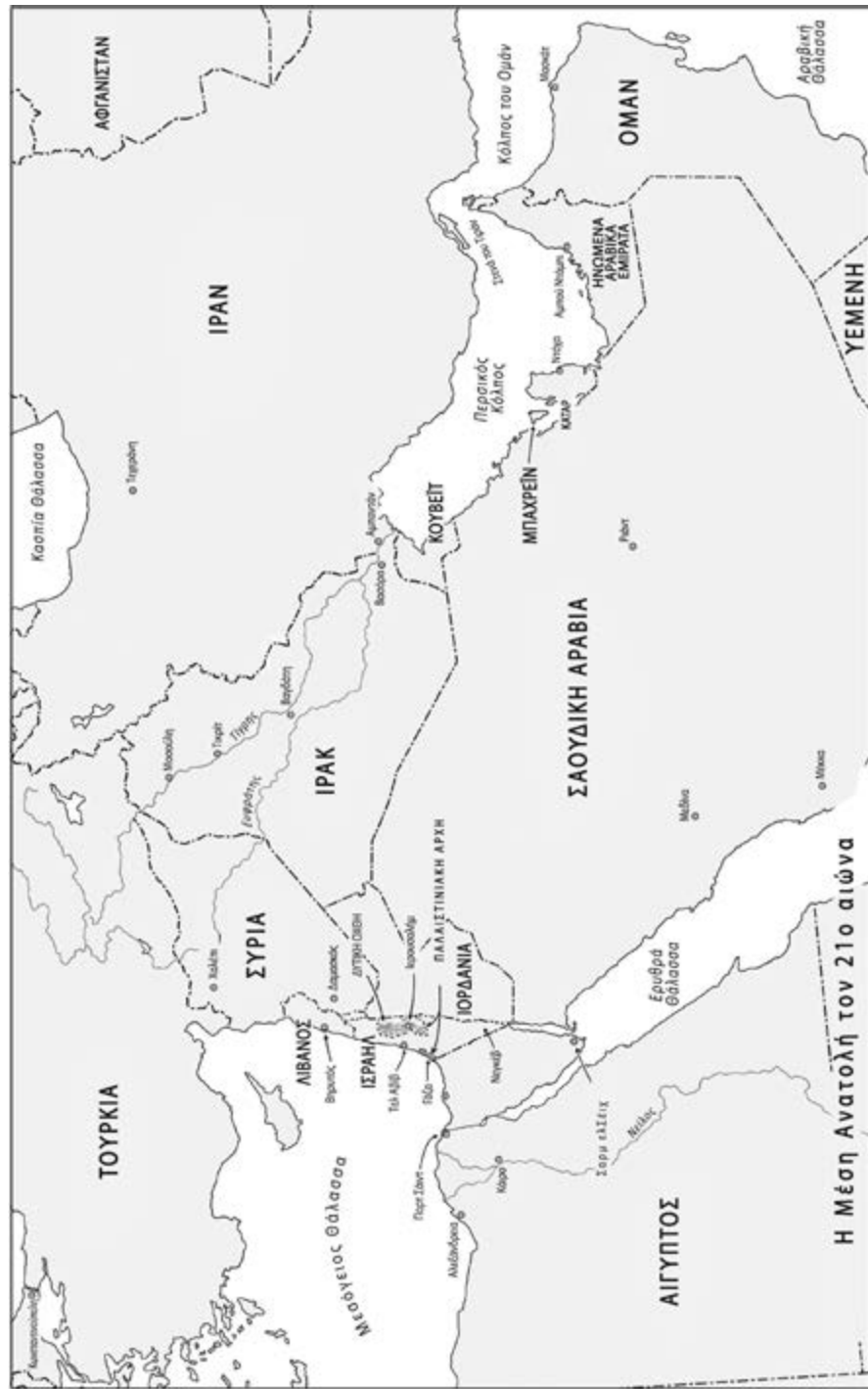

Για τα εγγόνια μου,
Άνταμ, Έινταν και Γκρέις

Όλες οι υποσελίδες σημειώσεις ανήκουν στον μεταφραστή του βιβλίου.

Περιεχόμενα

1. Η Μέση Ανατολή τις παραμονές του πολέμου	13
2. Η αναδιαμόρφωση της Μέσης Ανατολής.	39
3. Οι νέοι ιμπεριαλιστές σε δοκιμασία	71
4. Η Μέση Ανατολή σε διαδικασία μετάβασης	107
5. Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και η Μέση Ανατολή.	137
6. Οι Ηνωμένες Πολιτείες, τα Ηνωμένα Έθνη και το μέλλον της Παλαιστίνης	161
7. Πόλεμος και επανάσταση.	195
8. Από πόλεμο σε πόλεμο.	231
9. Η μεταμορφωμένη Μέση Ανατολή	265
10. Η αναζήτηση της σταθερότητας	301
11. Η Μέση Ανατολή σε αναταραχή	335
12. Επίλογος.	383
Ευχαριστίες	393
Σημειώσεις	395

Η ΜΕΣΗ ΑΝΑΤΟΛΗ ΤΙΣ ΠΑΡΑΜΟΝΕΣ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Η Μέση Ανατολή, με τον τρόπο που μελετάται σε αυτό το βιβλίο, αναφέρεται στις μη τουρκικές περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και στην εξέλιξη τους τον αιώνα μετά την κατάρρευσή της, μαζί με τις μορφές διοίκησης που συνδέονται με την Αραβική Χερσόνησο και τις παράκτιες περιοχές. Το καλοκαίρι του 1914 είναι αμφίβολο αν πολλοί γνώριζαν τον όρο «Μέση Ανατολή» – και, στην περίπτωση που αυτό συνέβαινε, πιθανότατα αγνοούσαν σε ποιο μέρος του κόσμου αναφέρεται. Για τους περισσότερους Ευρωπαίους, ειδικά τους Βρετανούς, που ταξίδευαν για δουλειά, για να αποικίσουν ή να διασφαλίσουν τις ανατολικές κτήσεις τους, η περιοχή αυτή άρχιζε και τελείωνε στο Πορτ Σάιντ, το βόρειο σημείο εισόδου στο Κανάλι του Σουέζ. Ο όρος «Απω Ανατολή» χρησιμοποιούνταν ευρέως, αλλά σπάνια για την περίπτωση της Ινδίας, «του διαμαντιού στο στέμμα της Αγγλίας». Από τα τέλη του 18ου αιώνα είχε απασχολήσει τους ηγέτες της Ευρώπης το ανα-

τολικό ζήτημα, από το οποίο προέκυψε ο όρος «Εγγύς Ανατολή», που χρησιμοποιούνταν στις Ηνωμένες Πολιτείες για να καλύψει ένα πλέγμα χωρών από το Μαρόκο μέχρι το Ιράν. Το 1905, ο διακεκριμένος αρχαιολόγος της Οξφόρδης –και κάποτε πράκτορας– Ντέιβιντ Τζορτζ Χόγκαρθ τιλοφόρησε τη μελέτη του για την περιοχή *The Nearer East* (Η Εγγύτερη Ανατολή), μια έννοια που, όπως τεκμηρίωσε, περιελάμβανε τα Βαλκάνια, τα οποία διοικούσαν ακόμα από την Υψηλή Πύλη και αναφέρονταν σε ισλαμικό και οθωμανικό παρελθόν.¹

Η περιοχή που εξετάζεται στο παρόν βιβλίο έφερε τεράστια πολιτιστική κληρονομιά και είχε «γεννήσει» τις τρεις σπουδαίες αβρααμικές θρησκείες. Όμως, με πολιτικούς όρους, το 1914 ήταν υποτελής στην εξουσία των Οθωμανών Τούρκων, όπως συνέβαινε επί τέσσερις αιώνες. Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, με την ήττα της Τουρκίας, πρόσφερε νέες ευκαιρίες στους λαούς της περιοχής. Παρ' όλα αυτά, για μια περίοδο, οποιαδήποτε πολιτική φιλοδοξία έπρεπε να ικανοποιεί τις αυτοκρατορικές βλέψεις των νικτών Βρετανών και Γάλλων, που δούλευαν πάνω στη δική τους ατζέντα. Όπως περιγράφεται στο κεφάλαιο αυτό, οι μονομερείς ενέργειές τους για τη χάραξη νέων πολιτικών συνόρων στην περιοχή επρόκειτο να έχουν μακροχρόνιες συνέπειες – ακόμα κι αν η πραγματική παρουσία τους εκεί αποδείχθηκε εφήμερη.

Η Οθωμανική Αυτοκρατορία

Παρ' όλα αυτά, ο όρος «Οθωμανική Αυτοκρατορία» γενικά ήταν γνωστός. Πλέον της τουρκικής ενδοχώρας της Ανατολίας, το 1914 η Οθωμανική Αυτοκρατορία εξουσίαζε ή διεκδικούσε ένα εκτετα-

μένο κομμάτι των αραβικών εδαφών από την πρωτεύουσά της Κωνσταντινούπολη, όπως είχε κάνει επί ακριβώς τέσσερις αιώνες. Το 1909, επικεφαλής της ήταν ο Αμπντούλ Χαμίτ Β΄, ο οποίος κυβερνούσε από το 1876 μέχρι να εκθρονιστεί από όσους ήταν δυσαρεστημένοι με τον δεσποτισμό του. Η αυτοκρατορία ήταν χωρισμένη σε βιλαέτια ή επαρχίες, υπό τη διοίκηση ενός Οθωμανού κυβερνήτη-στρατηγού, και σε μικρότερες ενότητες, τα σαντζάκια. Τέσσερις ιστορικές αραβικές πόλεις, το Χαλέπι, η Βαγδάτη, το Κάιρο και η Δαμασκός, θεωρητικά ανήκαν στην αυτοκρατορία, καθώς και οι ιερές πόλεις του Ισλάμ, Μέκκα και Μεδίνα, αλλά και η Ιερουσαλήμ, η οποία είναι αφιερωμένη στις τρεις μεγάλες μονοθεϊστικές θρησκείες: τον ιουδαϊσμό, τον χριστιανισμό και το Ισλάμ. Επίσης, ήταν η πατρίδα των δύο ιερών πόλεων του σιιτικού κλάδου του Ισλάμ, της Νατζάφ και της Καρμπάλα.² Κατά τη διάρκεια του πολέμου της Βρετανίας με την Οθωμανική Αυτοκρατορία γεννήθηκε ο όρος «Μέση Ανατολή» για αυτές τις περιοχές στη βρετανική ορολογία. Και, καθώς οι Βρετανοί επέβαλαν την ηγεμονία τους μεταπολεμικά στο μεγαλύτερο μέρος της περιοχής, αν και προσωρινά, ο περιγραφικός όρος «Μέση Ανατολή» επικράτησε. Ωστόσο, έχουν υπάρξει μεγάλα ερωτήματα που αφορούν τη συμπερίληψη ή τον αποκλεισμό: οι όροι «Εγγύς Ανατολή» και «Μέση Ανατολή» περιλαμβάνουν τη Βόρεια Αφρική, την Κρήτη, το Ιράν και την Τουρκία; Μολονότι οι σχέσεις με άλλες περιφερειακές δυνάμεις, ιδίως την Τουρκική Δημοκρατία, που αναδύθηκε από τα ερείπια της αυτοκρατορίας, και το Ιράν, όπως μετονομάστηκε η Περσία το 1935, δεν μπορούν να αγνοηθούν, οι περιπτώσεις τους θα εξεταστούν μόνο όταν επηρεάζουν την υπό συζήτηση περιοχή.

Το 1914, η Οθωμανική Αυτοκρατορία είχε απογυμνωθεί από τις εκτεταμένες ευρωπαϊκές κτήσεις της, με εξαίρεση ένα μικρό κομμάτι στην Ανατολική Θράκη, το οποίο «νομιμοποιούσε» την Κωνσταντινούπολη ως ευρωπαϊκή πόλη, έστω οριακά. Αυτή η μακρά υποχώρηση είχε ξεκινήσει όταν οι Τούρκοι απέτυχαν στην πολιορκία της Βιέννης, το 1683, συνεχίστηκε όταν οι στρατοί των Αψβούργων, υπό την ηγεσία του μεγάλου στρατηγού τους, πρίγκιπα Ευγενίου, τους εκδίωξε από την Ουγγαρία, και ολοκληρώθηκε με τη γέννηση του βαλκανικού εθνικισμού στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα. Για την αυτοκρατορία, η απώλεια αυτών των επαρχιών κατέστησε ακόμα σημαντικότερα τα εδάφη στη Μέση Ανατολή, που δεν αποτελούσαν απλά πηγή τροφίμων.

Οι λαοί της αυτοκρατορίας

Με εκτιμώμενο πληθυσμό περίπου 27 εκατομμυρίων ανθρώπων, χωρίς να συνυπολογιστεί η Αίγυπτος, κάπου 7 εκατομμύρια κάτοικοι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ήταν Άραβες. Αν κάτι συνέδεε τους Άραβες με τους Τούρκους, εκτός του ότι οι τελευταίοι τους είχαν κατακτήσει τον 16ο αιώνα, ήταν το γεγονός ότι ο σουλτάνος ήταν επίσης χαλίφης, δηλαδή ο διάδοχος του προφήτη Μωάμεθ. Όπως οι Τούρκοι, το μεγαλύτερο μέρος του αραβικού πληθυσμού ήταν σουνίτες, δηλαδή η «ορθόδοξη» εκδοχή του Ισλάμ, σε μια στιγμή στην οποία η αυτοκρατορία έμοιαζε να είναι το τελευταίο πολιτικό αποκούμπι της πίστης. Αυτός ο δεσμός ανάμεσα σε εξουσιαστές και εξουσιαζόμενους ήταν λιγότερο εμφανής στις σιιτικές μειονότητες, που αποτελούσαν το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού, οι οποίες αργότερα θα συγκροτούσαν το

Ιράκ και θα διατηρούσαν σημαντική παρουσία στον μελλοντικό Λίβανο και στη Συρία. Στο μεταξύ, στον πυρήνα της Τουρκίας, στις παράκτιες περιοχές της Ανατολίας, κατοικούσε μια μεγάλη και ευημερούσα κοινότητα χριστιανών Ελλήνων. Στο εσωτερικό της χώρας υπήρχαν χριστιανοί Αρμένιοι και σουνίτες Κούρδοι. Οι τελευταίοι ήταν μία από τις μεγαλύτερες μειονοτικές κοινότητες στην αυτοκρατορία, αν και ο αριθμός τους είναι δύσκολο να υπολογιστεί, αφού πολλοί υιοθετούσαν νομαδικό τρόπο ζωής, ενώ επίσης είχαν σημαντική παρουσία στην Περσία και, σε μικρότερο βαθμό, στη Ρωσία. Οι μεταπολεμικές ελπίδες για ένα κεντρικό κράτος θα αποδεικνύονταν μάταιες.

Χριστιανοί διαφόρων δογμάτων υπήρχαν σε όλη την αυτοκρατορία, με κάποιους σημαντικούς θύλακες, κυρίως τους μαρωνίτες, γύρω από την οροσειρά του Λιβάνου. Οι μαρωνίτες είναι μια διακριτή κοινότητα· έχουν δικό τους πατριάρχη και τελετουργικό, αλλά αναγνωρίζουν τον Πάπα και βρίσκονται σε κοινωνία με τη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία. Οι ιερείς των μαρωνιτών εκπαιδεύονταν είτε στη Ρώμη είτε στο σεμινάριο του Αγίου Σουλπικίου στο Παρίσι (αυτό αντικατόπτριζε τους μακροχρόνιους πολιτιστικούς δεσμούς με τη Γαλλία). Υπήρχαν επίσης Εβραίοι κάτοικοι όχι μόνο στις τέσσερις ιερές πόλεις (Ιερουσαλήμ, Σαφέντ, Τιβεριάδα και Χεβρώνα), αλλά και στη Βαγδάτη, στην οποία διαβίωνε μια ιστορική εβραϊκή κοινότητα περίπου 34.000 ατόμων. Μικρότερες θρησκευτικές κοινότητες, όπως οι αλαουίτες, οι δρούζοι και οι γεζίντι, είχαν επιβιώσει ανά τους αιώνες της σουνιτικής ηγεμονίας.

Εν συντομία, όλο αυτό συνιστούσε μια σύνθετη πολιτική κα-

τάσταση, που απαιτούσε σημαντικές ικανότητες διακυβέρνησης. Στην επιτυχία της συνετέλεσε το σύστημα των μιλέτ, το οποίο παρείχε ένα επίπεδο αυτονομίας στις μειονοτικές μονοθεϊστικές θρησκείες, περιλαμβανομένων των καθολικών, των Ελληνορθόδοξων, των καθολικών Αρμενίων, της Αρμενικής Αποστολικής Εκκλησίας, των Σύρων και των χαλδαίων, των μαρωνιτών, των προτεσταντών και των εβραϊκών κοινοτήτων. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία δεν ήταν θεοκρατική· παρά τον ρόλο του σουλτάνου ως χαλίφη, όλες οι θρησκείες, καθώς και τα δύο φύλα, απολάμβαναν ισότητα μπροστά στον νόμο.³

Η οικονομία

Ο πληθυσμός της περιοχής διέθετε ως ενοποιητικό στοιχείο την αραβική γλώσσα· δεν ήταν μόνο η γλώσσα του ιερού Κορανίου, αλλά είχε εδώ και καιρό καταφέρει να εκτοπίσει τους ανταγωνιστές της ως το μέσο καθολικής επικοινωνίας. Κατά βάση, επρόκειτο για μια προβιομηχανική κοινωνία. Η άνυδρη φύση της περιοχής σήμαινε ότι η καλλιεργήσιμη γη ήταν εξαιρετικά πολύτιμη και το γλυκό νερό αποτελούσε βασικό αγαθό. Η οικονομία βασιζόταν στη γεωργία επιβίωσης, με τους εγκατεστημένους φελάχους να καλλιεργούν σιτάρι και κριθάρι, τα οποία ήταν κυρίαρχα τρόφιμα για χιλιετίες κατά τη διάρκεια του χειμώνα, καθώς και ρύζι και κεχρί το καλοκαίρι. Πέρα από αυτά τα παραδοσιακά προϊόντα, η περιοχή ήταν διάσημη για τις ελιές και τους χουρμάδες της. Η κτηνοτροφία βασιζόταν σχεδόν αποκλειστικά στα πρόβατα και στις κατσίκες, που παρείχαν εξίσου κρέας, γάλα και προβιές, χωρίς να υπάρχουν άφθονα και πλούσια, καταπράσινα βοσκοτόπια. Το

άλογο αποτελούσε σύμβολο υψηλού κοινωνικού κύρους, αλλά ήταν το γαιδούρι αυτό που χρυσίμευε για τα ταξίδια και το όργωμα, ενώ στις μεγάλες περιοχές της ερήμου, το «σπίτι των νομάδων βεδουίνων», όλα βασιζόνταν στις μοναδικές ικανότητες της καμήλας. Οι Άραβες αγρότες ήταν παθιασμένα δεμένοι με τη γη τους, αλλά συχνά οι τίτλοι ιδιοκτησίας τους ήταν αμφίβολοι και λίγοι ήταν νόμιμοι. Το μεγαλύτερο μέρος τους ήταν κοινόχρηστο έδαφος, που βασιζόταν στο σύστημα *musha*, σύμφωνα με το οποίο οι ιδιώτες καλλιεργητές δούλευαν τη γη με εγγύηση δύο ή τριών χρόνων. Οι βραχυπρόθεσμες αυτές εκμεταλλεύσεις δεν ενθάρρυναν τους αγρότες να προβούν σε βελτιώσεις στη γη, αν και η οικονομική ζωή και οι ευκαιρίες εκπαίδευσης ήταν σε μεγάλο βαθμό προνόμιο των ανδρών, καθώς ο ρόλος της γυναίκας ήταν κυρίως οικιακός και επικεντρωμένος στην οικογένεια.⁴

Οι ελίτ της αυτοκρατορίας

Όπως όλες οι αυτοκρατορίες, οι Τούρκοι εξαρτιούνταν από τη συνεργασία των τοπικών ελίτ, των οποίων η εξουσία και η επιρροή βασιζόνταν στην κατοχή αστικής και αγροτικής περιουσίας, όπως αυτή που σχετιζόταν με τα *βακούφια*, τα μουσουλμανικά φιλανθρωπικά ιδρύματα τα οποία ήταν αφιερωμένα σε θρησκευτικούς σκοπούς. Οι οικογένειες αυτές αποτελούσαν τους *a'yan*, δηλαδή τα σημαίνοντα πρόσωπα της αραβικής κοινωνίας, και περιελάμβαναν τους Χουσεϊνί, Νασασίμπι, Χαλιντί και Νουσεϊμπέ, οι οποίοι στη συνέχεια θα αναλάμβαναν την πολιτική και την πνευματική ηγεσία των Παλαισινίων. Σύμφωνα με τα έθιμα και τις παραδόσεις, οι Χουσεϊνί κατείχαν το σημαντικό αξίωμα

του μουφτή της Ιερουσαλήμ, της ανώτατης μουσουλμανικής θρησκευτικής και νομικής Αρχής. Αν και στο πρόσφατο παρελθόν οι Οθωμανοί ηγεμόνες είχαν επιδιώξει να περιορίσουν την επιρροή αυτών των σημαίνουσών οικογενειών, έως τις αρχές του 20ού αιώνα οι *a'gam* ήταν οι κύριοι διαμεσολαβητές με τους τοπικούς πληθυσμούς και είχαν γίνει δεκτοί στους αυτοκρατορικούς κύκλους της Κωνσταντινούπολης.

Στα κυρίως σιιτικά βιλαέτια της Βαγδάτης και της Βασόρας, οι ηγέτιδες οικογένειες ήταν σουνιτικές. Στον μετέπειτα Λίβανο, ισχυρές οικογένειες μεταξύ των χριστιανών μαρωνιτών ήταν οι Γεμαγέλ και οι Φρανζιέ, ενώ οι Τζουμπλάτ είχαν αναδειχθεί μεταξύ των δρούζων. Στην περιοχή της Χειτζάζ, οι χασεμίτες κατείχαν ιδιαίτερη θέση. Ωστόσο, η αλληλεπίδραση μεταξύ αυτών των αραβικών ελίτ και των Τούρκων δεν περιοριζόταν σε τοπικό επίπεδο. Η αυτοκρατορική Κωνσταντινούπολη ήταν μια κοσμοπολίτικη πόλη, που προσέλκυε ανθρώπους από τις διάφορες κοινότητες της αυτοκρατορίας. Οποιαδήποτε χρονική στιγμή υπήρχαν χιλιάδες Άραβες στην πόλη, οι οποίοι εργάζονταν στη διοίκηση, υπηρετούσαν στον στρατό ή δραστηριοποιούνταν στο εμπόριο.

Παρότι αυτά τα δίκτυα και οι διασυνδέσεις τους ήταν σημαντικά στο μεγαλύτερο μέρος της αραβικής ενδοχώρας της αυτοκρατορίας, κοντά στη Μεσόγειο, είχαν πολύ μικρότερη βαρύτητα στα βιλαέτια της Μοσούλης, της Βαγδάτης και της Βασόρας, τα οποία εκτείνονταν κατά μήκος των ποταμών Τίγρη και Ευφράτη, μέχρι την υδάτινη διέλευση Σατ αλ-Αράμπ, στην κορυφή του Κόλπου. Η Μοσούλη στον Βορρά ήταν κατά κύριο λόγο σουνιτι-

κή, συνεπώς πιο κοντά στην Κωνσταντινούπολη, αλλά ο πληθυσμός της διαιρούνταν σε Κούρδους και Άραβες. Η Βαγδάτη, από όπου οι Οθωμανοί ασκούσαν στρατιωτικό έλεγχο στην περιοχή, αποτελούσε θλιβερή σκιά του παρελθόντος της κατά τον πρώιμο Μεσαίωνα, όταν ήταν μια από τις πλουσιότερες και πιο εκλεπτυσμένες πόλεις του κόσμου, συγκρινόμενη μόνο με τη μουσουλμανική Κόρδοβα. Τα κανάλια που κάποτε παρείχαν νερό είχαν εγκαταλειφθεί και, χωρίς υδραυλικό αποχετευτικό σύστημα, το ποσοστό θνησιμότητας ήταν υψηλό, ιδιαίτερα τους ζεστούς καλοκαιρινούς μήνες. Η κυβερνώσα ελίτ ήταν σουνιτική, αλλά η πλειονότητα του πληθυσμού ήταν σιιτική, επομένως δεν θεωρούσε τον σουλτάνο χαλίφη του Ισλάμ· αντίθετα, τιμούσε τους θρησκευτικούς δασκάλους στις ιερές πόλεις Νατζάφ και Καρμπάλα.

Ευρωπαϊκές στρατηγικές

Δύο γεγονότα απείλησαν να φέρουν ακόμα και τη σχετικά απομακρυσμένη Βαγδάτη στο επίκεντρο των ευρωπαϊκών αυτοκρατορικών φιλοδοξιών: πρώτον, το 1890, η ανακάλυψη ικανών αποθεμάτων πετρελαίου στη νοτιοδυτική Περσία ενεργοποίησε μια βρετανική κοινοπραξία, που ξεκίνησε τις διαδικασίες εξόρυξης, παρά την αρχική αδιαφορία του Σάχη, για μια συμφωνία εκμετάλλευσης και εξαγωγής του πετρελαίου. Οι ενέργειές τους είχαν σημαντικά αποτελέσματα, δημιουργώντας το 1909 την Anglo-Persian Oil Company, η οποία μετονομάστηκε σε British Petroleum (BP). Λίγο αργότερα, η εταιρεία κατασκεύασε ένα μεγάλο διυλιστήριο πετρελαίου στο Αμπαντάν, το οποίο τέθηκε σε πλήρη λειτουργία το 1913. Το 1914, η βρετανική κυβέρνηση,

έχοντας επίγνωση της ανάγκης για ασφαλή πρόσβαση σε προμήθειες πετρελαίου για τα νέα πετρελαιοκίνητα πολεμικά πλοία του Βασιλικού Ναυτικού, απέκτησε την πλειοψηφία των μετοχών της εταιρείας. Ωστόσο, το Αμπαντάν βρισκόταν επικίνδυνα κοντά στην οθωμανική επικράτεια, όπως έμελλε να αποδείξει η πραγματικότητα.⁵ Το δεύτερο γεγονός έλαβε χώρα μετά την αυξανόμενη γερμανική οικονομική διείσδυση στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Από το 1893 περιελάμβανε την κατασκευή σιδηροδρομικής γραμμής στην Ανατολία, για την οποία, το 1899, γερμανική κοινοπραξία ζήτησε να επεκταθεί από την Κωνσταντινούπολη μέχρι τον Περσικό Κόλπο – η γνωστή ως «σιδηρόδρομος της Βαγδάτης». Οι Γερμανοί υπογράμμιζαν ότι επρόκειτο για καθαρά εμπορική πρωτοβουλία, αλλά οι Βρετανοί και οι Γάλλοι ήταν επιφυλακτικοί. Ο σιδηρόδρομος, ο οποίος εγκρίθηκε από τους Τούρκους το 1903, αλλά ποτέ δεν ολοκληρώθηκε, δεν ήταν παρά ένα ακόμα σημείο τριβής στις αγγλογερμανικές σχέσεις. Ωστόσο, σηματοδότησε τις διαρκώς αναπτυσσόμενες επαφές μεταξύ Κωνσταντινούπολης και Βερολίνου.⁶

Η θέση του βιλαετιού της Χειζάζ –με έδρα στην Ταϊφ, κατά μήκος της ακτής της Ερυθράς Θάλασσας, νότια του λιμανιού της Άκαμπα– ήταν ακόμα πιο περιφερειακή και, κυρίως, άγονη. Νότια της Χειζάζ βρισκόταν το βιλαέτι της Υεμένης, οι φυλές της οποίας ήταν σε κατάσταση σχεδόν μόνιμης εξέγερσης, εντασσομένη στην αυτοκρατορία περισσότερο θεωρητικά παρά κυριολεκτικά. Η ιδιαιτερότητα της Χειζάζ έγκειτο στο γεγονός ότι περιελάμβανε τις ιερές πόλεις της Μέκκας και της Μεδίνας, που συνδέονται με τη ζωή του Προφήτη Μωάμεθ. Η οθωμανική εξουσία

σπάνια επεκτεινόταν πέρα από τις δύο αυτές πόλεις. Πράγματι, σε μια προσπάθεια να συνδεθεί στενά η περιοχή με την υπόλοιπη αυτοκρατορία και να αμβλυθούν τα προβλήματα των φρουρών τους, οι Αρχές ενέκριναν το 1900 τη δημιουργία του σιδηροδρόμου της Χετζάζ. Ωστόσο, έως το 1908, τα έργα, τα οποία είχαν φτάσει έως τη Μεδίνα, σταμάτησαν. Πρώτοι μεταξύ ίσων στη Χετζάζ ήταν οι χασεμίτες, με επικεφαλής τον Χουσεΐν μπιν Αλί, ο οποίος γεννήθηκε το 1853 και ήταν απόγονος του Προφήτη Μωάμεθ. Εξαιρετικά καταρτισμένος στην ισλαμική κουλτούρα, διορίστηκε σαρίφ (ευγενής), δηλαδή φύλακας των Ιερών Τόπων, το 1908. Δεν επρόκειτο απλά για μια τιμητική θέση εντός της αυτοκρατορίας, αλλά του παρείχε και τη δυνατότητα να αμφισβητήσει την αυτοκρατορική εξουσία, εάν το επιθυμούσε. Όσο ο σουλτάνος διατηρούσε τον ισλαμικό χαρακτήρα της αυτοκρατορίας και η κυβέρνησή του δεν ήταν υπερβολικά παρεμβατική, ο Χουσεΐν μπιν Αλί δεν έδειχνε την αντίθεσή του.⁷ Ωστόσο, ούτε εκείνος ούτε οι Οθωμανοί ασκούσαν οποιαδήποτε εξουσία στο Νετζντ, στο αφιλόξενο εσωτερικό της χερσονήσου. Εκεί, ένας νεαρός ηγέτης της ερήμου με πολιτική και στρατιωτική ευφυΐα, ο Αμπντούλ Αζίζ μπιν Σαούντ, συγκέντρωνε σταδιακά την υποστήριξη των φυλών, η οποία εν καιρώ τον ανέδειξε σε ιδρυτή μιας χώρας και σε σημαντική παγκόσμια προσωπικότητα.

Μια «αλυσίδα» από σείχάτα γύρω από τις ακτές της υπόλοιπης χερσονήσου αποτελούσε περιφερειακό και ανεπίσημο κομμάτι του βρετανικού αυτοκρατορικού συστήματος. Εξαίρεση ήταν το Άντεν, ένας σημαντικός σταθμός στον δρόμο προς την Ινδία, που είχε αποκτηθεί το 1839 και λειτουργούσε ως προκεχωρημένο

φυλάκιο της Ινδικής Αυτοκρατορίας. Η στρατηγική θέση του στην είσοδο της Ερυθράς Θάλασσας απέκτησε ακόμα μεγαλύτερη σημασία με το άνοιγμα της Διώρυγας του Σουέζ. Το σουλιανάτο του Μουσκάτ και του Ομάν, με τη μακρά ακτογραμμή στον Ινδικό Ωκεανό, είχε αρχαία θαλάσσια εμπορική παράδοση που εκτεινόταν μέχρι την ανατολική αφρικανική ακτή και τη Ζανζιβάρη. Σε συνθήκη του 1891, ο σουλτάνος συμφώνησε να μην παραχωρήσει κανένα μέρος των εδαφών του σε άλλη χώρα, εκτός από τη Βρετανία, μια δέσμευση που φάνηκε να ικανοποιεί τις Αρχές σε Καλκούτα και Λονδίνο.⁸

Τα σείχάτα του Κόλπου –με σημαντικότερα το Κουβέιτ, το Μπαχρέιν και το Κατάρ– διατήρησαν την ανεξαρτησία τους, αλλά με μία σημαντική διαφορά: με μια σειρά συνθηκών, που ξεκίνησαν το 1820 και ολοκληρώθηκαν για το Κουβέιτ το 1899 και για το Κατάρ το 1916, η Βρετανία εξασφάλισε σταδιακά τον έλεγχο των εξωτερικών σχέσεών τους. Έως τις αρχές του 20ού αιώνα, ο Κόλπος και ο Ινδικός Ωκεανός είχαν ξεκάθαρα ενταχθεί στη βρετανική σφαίρα επιρροής – ήταν σημαντικοί τόσο σε στρατηγικό επίπεδο (για το Βασιλικό Ναυτικό) όσο και για τις εμπορικές σχέσεις.

Αίγυπτος

Η Αίγυπτος χρίζει ειδικής μελέτης όχι μόνο γιατί στα τέλη του 19ου αιώνα η ισορροπία ισχύος στα ζητήματά της μετεστράφη αποφασιστικά από την Κωνσταντινούπολη προς το Λονδίνο, αλλά και διότι, ενώ στις αρχές του 19ου αιώνα η χώρα δήλωνε υποταγή στον σουλτάνο, τα επόμενα εκατό χρόνια αυτό θα αποτελούσε μυθιστορηματική ανάμνηση.

«Κλειδί» για την κατανόηση του μοναδικού ρόλου της Αιγύπτου στον παγκόσμιο πολιτισμό είναι ο ποταμός Νείλος, που παρέχει άρδευση και μεταφέρει πλούσιες αλλουβιακές (άργιλλος, άμμος, χαλίκια) αποθέσεις από την κεντρική Αφρική. Στις δύο πλευρές του ποταμού εκτείνονται οι –σε μεγάλο βαθμό άγονες και ατελείωτες– Δυτική και Ανατολική Έρημος. Ωστόσο, η γονιμότητα της περιοχής κατά μήκος του ποταμού και του δέλτα αποτέλεσε τη βάση του πολιτισμού των Φαραώ, καθιστώντας τη χώρα τον επονομαζόμενο «σιτοβολώνα» της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και, μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα, τον τρίτο μεγαλύτερο παραγωγό βαμβακιού στον κόσμο. Έως τότε, το μεγαλύτερο μέρος της χώρας διέθετε ένα σύστημα συνεχούς άρδευσης που την απελευθέρωνε από την εξάρτηση από τις ετήσιες πλημμύρες, επιτρέποντας την παραγωγή τριών σοδειών ετησίως. Ένα τέτοιο σύστημα, με το περίπλοκο δίκτυο καναλιών και θυροφραγμάτων, βασιζόταν στην ικανότητα και την εργατικότητα των αγροτών για τη λειτουργία και τη συντήρησή του. Το ρύζι, το σιτάρι, το κριθάρι και το κεχρί που παρήγαν συντηρούσαν έναν μόνιμα εγκατεστημένο πληθυσμό, ο οποίος, στην απογραφή του 1907, υπολογιζόταν σε 11.189.978 άτομα. Επιπλέον, στην Αίγυπτο ζούσαν περίπου 97.381 νομάδες βεδουίνοι. Με πληθυσμό 654.476 ανθρώπων, το Κάιρο ήταν η μεγαλύτερη πόλη της Αφρικής, ενώ το Πανεπιστήμιο Αλ-Αζχάρ αποτελούσε το κορυφαίο εκπαιδευτικό ίδρυμα του ισλαμικού κόσμου. Αν και, κατά κύριο λόγο, χώρα σουνιτών, ο πληθυσμός της Αιγύπτου περιελάμβανε 880.000 κόπτες χριστιανούς. Η δεύτερη μεγαλύτερη πόλη, η Αλεξάνδρεια, με 400.000 κατοίκους –πολλοί από τους οποίους ήταν Έλληνες και Ιταλοί–, είχε καθιερωθεί ως

σημαντικό εμπορικό λιμάνι. Ενόσω ο Νείλος παρέμενε το κύριο μέσο μεταφοράς, το σιδηροδρομικό δίκτυο συνέδεε το Κάιρο με την Αλεξάνδρεια και το Πορτ Σάιτ, και επεκτεινόταν νότια μέχρι το Λούξορ, γνωστό για τα απαράμιλλης ομορφιάς μνημεία του.⁹

Η γεωγραφική θέση της Αιγύπτου την είχε καταστήσει από καιρό στόχο άλλων δυνάμεων. Το 1517, τη χώρα κατέκτησαν οι Τούρκοι, και μόνο μετά τη σύντομη εκστρατεία του Ναπολέοντα Βοναπάρτη στην Αίγυπτο, το 1798-1799, άρχισε να απαλλάσσεται από τον έλεγχό τους. Ο άνθρωπος που ανέλαβε να μεταμορφώσει και να εκσυγχρονίσει τη χώρα ήταν ο Μοχάμεντ Άλι, πρώην Οθωμανός αξιωματικός βαλκανικής καταγωγής, ο οποίος κυριάρχησε στην Αίγυπτο από το 1805 μέχρι τον θάνατό του, το 1849. Τα επιτεύγματά του ήταν τέτοια, που το 1841 ο σουλτάνος τού παραχώρησε τον κληρονομικό τίτλο –που, ωστόσο, δεν τον καθιστούσε ανεξέλεγκτο– του αντιβασιλέα, εγκαθιστώντας μια δυναστεία που διήρκεσε έως την επανάσταση του 1952. Δυστυχώς, οι άμεσοι διάδοχοί του δεν διέθεταν την ίδια αποφασιστικότητα και αποδείχθηκαν ανίκανοι να αντιμετωπίσουν τη φιλοδοξία του Γάλλου Φερντινάν ντε Λεσέψ, του οποίου το όραμα και η τεχνονομία άλλαξαν ριζικά το πεπρωμένο της Αιγύπτου.

Το Κανάλι του Σουέζ

Το σχέδιο του Ντε Λεσέψ στην Αίγυπτο για την εκσκαφή ενός καναλιού που θα συνέδεε τη Μεσόγειο με την Ερυθρά Θάλασσα δεν ήταν καινούργιο. Όμως, η υλοποίησή του είχε εμποδιστεί από την πεποίθηση ότι υπήρχαν διαφορετικά επίπεδα νερού σε κάθε άκρο, κάτι που θα απαιτούσε ένα δαπανηρό σύστημα υδα-

τοφραγμάτων. Ωστόσο, όταν αποδείχτηκε, τη δεκαετία του 1830, ότι αυτό δεν ίσχυε, το έργο προχώρησε χωρίς περιορισμούς.

Μπορεί να μην είχε λάβει εκπαίδευση μηχανικού, όμως ο Ντε Λεσέψ απέδειξε ότι ήταν ειδικός στην τέχνη των διαπραγματεύσεων, εξασφαλίζοντας χρηματοδότηση μέσω της δημιουργίας της Εταιρείας Καναλιού Σουέζ το 1858, με έδρα το Παρίσι, ύστερα από την απαραίτητη παραχώρηση από τον αντιβασιλέα Μοχάμεντ Σαΐντ, ο οποίος πέθανε κατά τη διάρκεια της κατασκευής του καναλιού. Το 1866, ο διάδοχος του Μοχάμεντ Σαΐντ, Ισμαήλ, απέκτησε τον ζηλευτό τίτλο του χεδίβη από τον σουλτάνο. Η συμμετοχή του χεδίβη στην εταιρεία αφορούσε 176.602 από τις 400.000 κοινές μετοχές, διασφαλίζοντας, όπως φαινόταν, τη θέση της Αιγύπτου.

Η αντίθεση στην κατασκευή του καναλιού ήταν αναμενόμενη, κυρίως από τους Βρετανούς, οι οποίοι ανησυχούσαν για την παρουσία των Γάλλων κατά μήκος της γραμμής επικοινωνίας τους με την Ινδία. Παρά τις αντιδράσεις, τα έργα ξεκίνησαν το 1859. Στην αρχή επιστρατεύτηκε η καταναγκαστική εργασία από Αιγυπτίους, αλλά το 1863 αντικαταστάθηκε από σύγχρονες μηχανικές μεθόδους, οι οποίες επιτάχυναν την κατασκευή. Έως το 1869, το 120 μιλίων κανάλι που συνέδεε τις δύο θάλασσες ήταν έτοιμο. Η επίσημη τελετή εγκαινίων πραγματοποιήθηκε με λαμπρούς εορτασμούς, που χρηματοδοτήθηκαν από τον Ισμαήλ, και τιμώμενος καλεσμένος ήταν μια συγγενής του Ντε Λεσέψ, η αυτοκράτειρα των Γάλλων Ευγενία ντε Μοντίχο. Στις 17 Νοεμβρίου, η αυτοκράτειρα, με τη βασιλική θαλαμηγό της, εισήλθε στη βόρεια είσοδο του καναλιού στο Πορτ Σάιντ, επικεφαλής ενός κομβόι με

πάνω από 40 πλοία, ακολουθούμενη από τον αυτοκράτορα Φραγκίσκο Ιωσήφ της Αυστρίας με τρία αυστρουγγρικά πολεμικά πλοία. Από το κανάλι θα ωφελούνταν επίσης το λιμάνι των Αψβούργων στην Τεργέστη και η αυστριακή Λόιντ, ναυτιλιακή εταιρεία η οποία κατάφερε να αναπτύξει υπηρεσίες για την Ινδία και την Άπω Ανατολή. Δύο πρωσικά πλοία μετέφεραν τον διάδοχο πρίγκιπα Φρειδερίκο. Παρόντες ήταν επίσης ο πρίγκιπας και η πριγκίπισσα της Ολλανδίας, καθώς η χώρα τους διατηρούσε μια πλούσια αυτοκρατορία στις Ανατολικές Ινδίες. Σε θεσμικό επίπεδο, η Βρετανία εκπροσωπήθηκε από τον πρεσβευτή της.¹⁰

Ο χεδίβης είχε την αγωνία να τοποθετήσει την Αίγυπτο στον δυτικό πολιτιστικό χάρτη. Το άνοιγμα του καναλιού συνοδευόταν από τις πρώτες παραστάσεις στη νέα Όπερα του Καΐρου, όπου παρουσιάστηκε το έργο *Ριγκολέτο* του Τζουζέπε Βέρντι. Ανικανοποίητος από αυτό, ο Ισμαήλ επικοινωνήσε με τον Βέρντι, έναν από τους μεγαλύτερους συνθέτες της εποχής του, προτείνοντάς του να γράψει μια όπερα με θέμα την Αίγυπτο. Το αποτέλεσμα, στις 24 Δεκεμβρίου 1871, ήταν η πρώτη παράσταση στην Όπερα του Καΐρου μιας από τις πιο επιβλητικές όπερες, την *Αϊντα*, με την εντυπωσιακή αναπαράσταση της φαραωνικής Αιγύπτου.¹¹ Ο Ισμαήλ «άνοιγε» τη χώρα του στις ευρωπαϊκές επιρροές, αλλά αυτό είχε και το τίμημά του.

Η μοίρα της Αιγύπτου ήταν τέτοια, που η ολοκλήρωση του καναλιού συνέπεσε με την κορύφωση της ευρωπαϊκής αυτοκρατορικής εξάπλωσης. Ήρθε, επίσης, σε μια περίοδο στην οποία οι δαπάνες του Ισμαήλ είχαν εξαντλήσει οικονομικά τη χώρα. Η αρχική διστακτικότητα της Βρετανίας απέναντι στο κανάλι άρχισε

να αλλάζει, κυρίως επειδή έγινε σύντομα φανερό ότι το μεγαλύτερο μέρος των πλοίων που διέρχονταν από αυτό ήταν βρετανικά. Παρόλο που οι εμπορικές παράμετροι ήταν σημαντικές, το «κλειδί» για το ενδιαφέρον της Βρετανίας βρισκόταν στο λεγόμενο «Μεγάλο Παιχνίδι» των αυτοκρατοριών – ανησυχούσε διαρκώς ότι η Ινδική Αυτοκρατορία της ήταν υπό απειλή από την προώθηση της Ρωσίας μέσω της κεντρικής Ασίας προς τα βορειοδυτικά σύνορα. Σε περίπτωση που προέκυπτε μια τέτοια σύγκρουση, η Βρετανία θα μπορούσε να ενισχύσει τις στρατιωτικές της δυνάμεις στην Ινδία πολύ γρηγορότερα μέσω του Καναλιού του Σουέζ παρά μέσω της διαδρομής γύρω από την Ακτή του Ακρωτηρίου. Το ίδιο θα ίσχυε και αν η Βρετανία αντιμετώπιζε μια επανάληψη της Ινδικής Εξέγερσης του 1857, οι μνήμες της οποίας ήταν ακόμα νωπές. Το 1875, η μόνη ελπίδα επιβίωσης του Ισμαήλ ήταν να πουλήσει τις μετοχές του στην Εταιρεία του Καναλιού του Σουέζ. Παρά τις σοβαρές επιφυλάξεις στη Βρετανία, την ευκαιρία εκμεταλλεύτηκε ο πρωθυπουργός Μπέντζαμιν Ντισραέλι, ο οποίος αγόρασε τις μετοχές του χεδίβη για 4 εκατομμύρια λίρες. Αν και ο Ντισραέλι μάλλον δεν είχε σκοπό να αναμειχθεί άμεσα στα εσωτερικά της Αιγύπτου μέσω αυτής της εξαγοράς, σύντομα αυτό έγινε πραγματικότητα. Η πώληση των μετοχών του Καναλιού του Σουέζ δεν κατάφερε να σώσει τον Ισμαήλ, ο οποίος απομακρύνθηκε το 1879· τον αντικατέστησε ο γιος του, Τεουφίκ πασάς.

Η βρετανική εξουσία στην Αίγυπτο

Ήταν αναμενόμενο ότι η ευρωπαϊκή παρουσία στη χώρα, η οποία αυξανόταν σταθερά από την εποχή του Μοχάμεντ Άλι, θα προ-

καλούσε αντιδράσεις μεταξύ των Αιγυπτίων. Το 1881-1882, ο συνταγματάρχης Αχμέτ Ουραμπί ηγήθηκε στρατιωτικής εξέγερσης και έγινε υπουργός Πολέμου. Η αποστολή αγγλογαλλικής ναυτικής δύναμης στην Αλεξάνδρεια προκάλεσε σοβαρές ταραχές στην πόλη και την κήρυξη πολέμου από την Αίγυπτο. Η έκκληση του Τεουφίκ προς τη Βρετανία και τη Γαλλία για βοήθεια άναψε το πράσινο φως για παρέμβασή τους στο όνομά του, αν και μόνο οι Βρετανοί ανταποκρίθηκαν, βομβαρδίζοντας την πόλη. Τον Αύγουστο του 1882, βρετανικά στρατεύματα αποβιβάστηκαν στο κανάλι, νικώντας τον στρατό του Ουραμπί στη μάχη του Τελ αλ-Κεμπίρ, τον Σεπτέμβριο, και εξορίζοντας τον στην Κεϋλάνη (σημερινή Σρι Λάνκα). Τελικά, του επιτράπηκε να επιστρέψει και πέθανε στο Κάιρο το 1911. Ωστόσο, η υποστήριξη που απολάμβανε κατεδείκνυε την έντονη επιθυμία των Αιγυπτίων να μη γίνει η χώρα τους ευρωπαϊκή κτήση· πράγματι, αυτό συνέβη επίσημα μόνο όταν ανακηρύχθηκε προτεκτοράτο το 1914. Παρ' όλα αυτά, μετά τη μάχη, στην Αίγυπτο κυρίαρχοι ήταν οι Βρετανοί. Το δημοφιλές σύνθημα της εποχής «Από το Ακρωτήριο στο Κάιρο» αντικατόπτριζε τις ιμπεριαλιστικές φιλοδοξίες της Βρετανίας.

Μετά τη νίκη του σερ Γκάρνελ Γουόλσλεϊ επί του Ουραμπί στο Τελ αλ-Κεμπίρ, καμιά περιοχή του βρετανικού αυτοκρατορικού συστήματος δεν παρουσίαζε μεγαλύτερες παραδοξότητες από την Αίγυπτο. Οι Οθωμανοί, απρόθυμοι να αποδεχθούν την απώλεια της πλουσιότερης επαρχίας τους, επέμεναν να θεωρούν εαυτούς επικυρίαρχους, μολονότι αυτό δεν ίσχυε στην πράξη. Η Αίγυπτος διατήρησε τον χεδίβη της, μαζί με στοιχεία συνταγματικής διακυβέρνησης. Η χώρα διέθετε επίσης στρατό περίπου 18.000

ανδρών, αν και υπό βρετανική διοίκηση. Με αξιοσημείωτη ειλικρίνεια, ο υπουργός Εξωτερικών, λόρδος Γκράνβιλ, ανέφερε στους Ευρωπαίους ομολόγους του, στις 3 Ιανουαρίου 1883, ότι τα βρετανικά στρατεύματα βρίσκονταν στην Αίγυπτο, αλλά θα αποσύρονταν μόλις η κατάσταση στη χώρα το επέτρεπε. Φαινομενικά, ο ρόλος της Βρετανίας ήταν συμβουλευτικός. Το 1884, ο Γκράνβιλ επιβεβαίωσε στον νεοδιορισθέντα Βρετανό εκπρόσωπο και γενικό πρόξενο σερ Έβελιν Μπάρινγκ (αργότερα, λόρδος Κρόμερ) ότι μπορούσε να απολύει οποιονδήποτε υπουργό ή κυβερνήτη δεν ακολουθούσε τις οδηγίες του. Ο Μπάρινγκ, που κατείχε τη θέση αυτήν από το 1883 έως το 1907, έγινε ουσιαστικά ο πραγματικός κυβερνήτης της χώρας, με τη βοήθεια περίπου 1.252 Βρετανών αξιωματούχων, μη επιτρέποντας αντιρρήσεις.

Οι Βρετανοί προώθησαν διάφορα έργα που ωφέλησαν την αιγυπτιακή γεωργία, ιδίως την καλλιέργεια βαμβακιού. Ωστόσο, το πιο εντυπωσιακό από αυτά πιθανόν ήταν η ολοκλήρωση του φράγματος στο Ασουάν το 1902, το οποίο στόχευε να ρυθμίσει τις πλημμύρες του Νείλου. Οι Αιγύπτιοι, που απολάμβαναν ολοένα μεγαλύτερη ανεξαρτησία από την εποχή του Μοχάμεντ Άλι, δυσανασχετούσαν με τη βρετανική κηδεμονία. Μάλιστα, σοβαρές εκδηλώσεις δυσαρέσκειας έλαβαν χώρα την περίοδο 1893-1894.

Μετά τη σχετικά σύντομη θητεία του διαδόχου του Μπάρινγκ, σερ Έλντον Γκορστ, στη θέση του διορίστηκε ο στρατηγός, λόρδος Κίτσενερ του Χαρτούμ, το 1911. Ο Κίτσενερ διατήρησε το αξίωμα έως τον Αύγουστο του 1914, όταν διορίστηκε υπουργός Πολέμου με τον βαθμό του στρατάρχη με την έναρξη του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου. Ήταν ένας επιφανής στρατιωτικός της αυτοκρα-

τορίας που δεν είχε όμοιό του, με μακροχρόνια υπηρεσία στην περιοχή. Διοίκησε τον αιγυπτιακό στρατό στην καθοριστική νίκη του Ομντουρμάν στο Σουδάν, το 1898, και διαδέχτηκε τον συμπατριώτη του, Αγγλοϊρλανδό λόρδο Ρόμπερτς, ως αρχιστράτηγος στον Πόλεμο της Νότιας Αφρικής, όπου απέκτησε φήμη για τη σκληρότητά του. Από το 1902 έως το 1909 υπηρέτησε ως αρχιστράτηγος στην Ινδία, όπου υλοποίησε σημαντικές στρατιωτικές μεταρρυθμίσεις. Το αυστηρό και συνάμα αυταρχικό ύφος του δεν διέφερε από εκείνο του Κρόμερ, ενώ η σχέση του με τον χεδίβη Αμπάς Β΄ υπήρξε ταραχώδης. Ωστόσο, η μακρά εμπειρία του από την Αίγυπτο και το Σουδάν, καθώς και η σπουδαία φήμη του στο Ηνωμένο Βασίλειο τον ανέδειξαν σε σημαντικό διαμεσολαβητή μεταξύ της Βρετανίας και των Αράβων, καθώς η Ευρώπη πλησίαζε στον πόλεμο το 1914.¹²

Άγιοι Τόποι

Μετά το 1918, η Ιστορία της Μέσης Ανατολής αφορά σε μεγάλο βαθμό το ζήτημα της Παλαιστίνης, που, όπως αυτό της Αιγύπτου, χρήζει ιδιαίτερης προσοχής. Διοικητικά, δεν υπήρχε τέτοια οντότητα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, καθώς η περιοχή εντασσόταν εν μέρει στο βιλαέτι της Βηρυτού και στο ανεξάρτητο σαντζάκι της Ιερουσαλήμ. Ωστόσο, ο όρος «Παλαιστίνη» χρησιμοποιούνταν ευρέως στην Ευρώπη και στις Ηνωμένες Πολιτείες, ενώ για τους Άραβες ήταν γνωστή ως «Φιλαστίν» («Νταουλάτ Φιλαστίν» προφέρεται και σήμερα το κράτος της Παλαιστίνης). Για τους Εβραίους ήταν η Ερέτζ Ισραέλ (Γη του Ισραήλ), η πατρίδα από την οποία είχαν εκδιωχθεί από τους Ρωμαίους. Γνω-

στή επίσης ως «Άγιοι Τόποι», η περιοχή αποτελούσε τόπο λατρείας για Εβραίους, χριστιανούς και μουσουλμάνους. Μέσα στην περτειχιωμένη πόλη της Ιερουσαλήμ βρισκόταν ο Ναός του Παναγίου Τάφου, που για πολλούς χριστιανούς θεωρείται ο ιστορικός τόπος της σταύρωσης και της ανάστασης του Χριστού. Κοντά ήταν το σημείο που οι Εβραίοι αποκαλούν «Όρος του Ναού» και οι μουσουλμάνοι «Χαράμ αλ-Σαρίφ», δηλαδή «Ευγενές Ιερό». Για τους Εβραίους, αυτός ήταν ο τόπος όπου βρισκόνταν οι Ναοί του Σολομώντα και του Ηρώδη, καθώς και τα Άγια των Αγίων,* προτού καταστραφούν από τους Ρωμαίους, αφήνοντας μόνο το Δυτικό Τείχος (Τείχος των Δακρύων) ως υπόμνηση της απώλειάς τους. Για τους μουσουλμάνους, στο Χαράμ αλ-Σαρίφ στεγάζονται το ιερό τέμενος Αλ-Άκσα και ο Θόλος του Βράχου. Είναι επίσης ο τόπος από τον οποίο πιστεύεται ότι ο Προφήτης Μωάμεθ ανήλθε στους ουρανούς, αφού μεταφέρθηκε εκεί από τη Μέκκα κατά το Νυχτερινό Ταξίδι.

Οι καταβολές του σιωνισμού

Ο πληθυσμός της περιοχής ανερχόταν σε περίπου 600.000 κατοίκους, η συντριπτική πλειονότητα των οποίων ήταν Άραβες

---

* Πιστεύεται ότι εκεί ο Σολομώντας έχτισε τον Πρώτο Ναό, μετά τον οποίο οικοδομήθηκε και ο Δεύτερος Ναός (κατόπιν καταστράφηκε από τους Ρωμαίους, το 70 μ.Χ.). Τα Άγια των Αγίων ήταν το πλέον ιερό τμήμα του Ναού της Ιερουσαλήμ, εκεί όπου, σύμφωνα με την Παλαιά Διαθήκη, βρισκόταν η Κιβωτός της Διαθήκης (μέχρι την εξαφάνισή της). Σε αυτό μπορούσε να εισέλθει μόνο ο αρχιερέας, μία φορά τον χρόνο, την Ημέρα του Εξιλασμού (Γιομ Κιπούρ), για να προσφέρει θυσία υπέρ του λαού.

σουνίτες. Υπήρχαν επίσης Άραβες χριστιανοί και μια παλιά θρησκευτική εβραϊκή μειονότητα. Από τη ρωμαϊκή εποχή, η εμπειρία των Εβραίων ήταν αυτή της διασποράς και της διασκόρπισης της κοινότητάς τους, είτε στη Μέση Ανατολή, όπου γενικά απολάμβαναν μια σχετική ανοχή, είτε στην Ευρώπη, όπου δεν συνέβαινε το ίδιο. Η πλειονότητα του παγκόσμιου εβραϊκού πληθυσμού ζούσε εντός των συνόρων της Ρωσικής Αυτοκρατορίας, όπου ήταν περιορισμένη σε μια «χωριστή περιοχά διαμονής». Συνήθως κατοικούσαν σε μικρές πόλεις που ονομάζονταν *σνιτ* και συχνά υφίσταντο διάφορες μορφές διακρίσεων. Ακόμα χειρότερα ήταν τα περιοδικά αντισημιτικά πογκρόμ. Παρά τη βελτίωση της θέσης των Εβραίων στη δυτική και την κεντρική Ευρώπη κατά τον 19ο αιώνα, η κατάσταση στη Ρωσική Αυτοκρατορία παρέμενε δυσχερή. Το 1881, η δολοφονία του Τσάρου Αλεξάνδρου Β΄ στην Αγία Πετρούπολη από μικρή ομάδα επαναστατών, στην οποία συμμετείχε και μια νεαρή Εβραία, προκάλεσε έντονες αντιδράσεις. Τον επόμενο χρόνο επιβλήθηκαν οι αντισημιτικοί Νόμοι του Μαΐου, οι οποίοι έθεσαν τους Εβραίους υπό ακόμα αυστηρότερους περιορισμούς. Το αποτέλεσμα ήταν η μαζική μετανάστευση Εβραίων στην Αυστροουγγαρία, στη Βρετανία και, κυρίως, στις Ηνωμένες Πολιτείες.

Όμως, για μια μειονότητα Ρώσων Εβραίων υπήρχε ένας διαφορετικός δρόμος. Αυτοαποκαλούμενοι «*Hibbat Zion*» (Αγάπη για τη Σιών), εγκαταστάθηκαν στην Παλαιστίνη και δημιούργησαν μια σειρά από γεωργικούς οικισμούς. Αρχικά αντιμετώπισαν σοβαρές δυσκολίες και θα αποτύγχαναν χωρίς την οικονομική στήριξη του Γάλλου φιλανθρώπου, βαρόνου Εντιμόν ντε Ρότσιλντ.

Με τη βοήθεια και τις συμβουλές του, καλλιέργειες όπως το κρασί και τα εσπεριδοειδή καθιερώθηκαν, δίνοντας ώθηση στους οικισμούς. Η δραστηριότητά τους αποτέλεσε τον προάγγελο του πολιτικού σιωνισμού, που εν μέρει άντλησε έμπνευση από τον Βιεννέζο δημοσιογράφο Τέοντορ Χερτσλ. Ο Χερτσλ είχε δει την άνοδο του αντισημιτισμού τόσο στη Βιέννη, με την εκλογή του αντισημίτη δημάρχου Καρλ Λουέγκερ, όσο και στο Παρίσι, στην υπόθεση Ντρέιφους, όπου ένας Εβραίος αξιωματικός καταδικάστηκε άδικα για προδοσία στρατιωτικών μυστικών. Απαισιόδοξος για το μέλλον των Εβραίων στην Ευρώπη, το 1896 ο Χερτσλ δημοσίευσε το φυλλάδιο *Der Judenstaat* (Το Εβραϊκό Κράτος), στο οποίο υποστήριζε ότι οι Εβραίοι χρειαζόνταν το δικό τους εθνικό κράτος, είτε στην Αργεντινή είτε στην Παλαιστίνη, καθώς και μια οργάνωση που θα υλοποιούσε αυτό το όραμα. Οι απόψεις του διέφεραν από εκείνες των αφομοιωμένων Εβραίων της δυτικής και της κεντρικής Ευρώπης, αλλά βρήκαν ένθερμους υποστηρικτές ιδιαίτερα στη Ρωσική Αυτοκρατορία. Την επόμενη χρονιά, το 1897, ο Χερτσλ συγκάλεσε το 1ο Σιωνιστικό Συνέδριο στη Βασιλεία της Ελβετίας, με σαφή στόχο τη δημιουργία μιας πατρίδας για τον εβραϊκό λαό στην Παλαιστίνη. Παρά τον θάνατό του, το 1904, άλλοι Εβραίοι συνέχισαν το έργο του, ενισχύοντας τη χρήση της εβραϊκής γλώσσας και αγοράζοντας γη. Έτσι, το 1909 ξεκίνησε η κατασκευή μιας νέας πόλης βόρεια της Ιερουσαλήμ: του Τελ Αβίβ. Ο τρόπος αντίδρασης των Τούρκων και των Αράβων στην ανάπτυξη του σιωνιστικού εγχειρήματος παρέμενε αβέβαιος το 1914.¹³

Αραβικές πολιτικές και Νεότουρκοι

Το κρίσιμο ζήτημα τις παραμονές του πολέμου ήταν πώς θα διαμορφωνόταν η σχέση μεταξύ των Τούρκων και των Αράβων υποτελών τους. Ο αραβικός εθνικισμός δεν πρέπει να εξετάζεται μέσα από το πρίσμα του αντίστοιχου ευρωπαϊκού, αν και υπήρχαν ορισμένα κοινά στοιχεία. Οι Ευρωπαίοι εθνικιστές εμπνέονταν από την υπερηφάνεια για το (συχνά επινοημένο) παρελθόν των εθνών τους· αντίστοιχα, οι Άραβες μπορούσαν να ανατρέξουν στους αιώνες που ο πολιτισμός τους βρισκόταν στο απόγειό του. Ωστόσο, ήταν εμφανής η ανάγκη για εκσυγχρονισμό στη Μέση Ανατολή. Ο αραβικός εθνικισμός δεν είχε μία μόνο πηγή, αλλά το βασικό συστατικό του πιθανόν ήταν η πολιτικοποίηση μικρών ελίτ και μορφωμένων ομάδων –τόσο μουσουλμανικών όσο και χριστιανικών – στη Δαμασκό και τη Βηρυτό. Το κύριο αίτημά τους ήταν η αύξηση της αυτονομίας εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.¹⁴

Η ανάγκη για αλλαγή αναδύοταν και ανάμεσα στους Τούρκους. Το 1908 σημειώθηκε μια απότομη πολιτική αλλαγή στην αυτοκρατορία, με την επιτυχημένη επανάσταση της Επιτροπής Ένωσης και Προόδου (ΕΕΠ), ευρύτερα γνωστής ως «Νεότουρκοι». Στους ηγέτες της –τους Τρεις Πασάδες– περιλαμβάνονταν δύο νεαροί αξιωματικοί του στρατού, ο Ενβέρ και ο Τζεμάλ, και ένας πολιτικός, ο Ταλαάτ. Υπό την ηγεσία τους υπήρξε μια προσπάθεια εκσυγχρονισμού της αυτοκρατορίας, ιδιαίτερα των ενόπλων δυνάμεων, με γερμανική καθοδήγηση στον στρατό, βρετανική στο ναυτικό και γαλλική στη χωροφυλακή. Παράλληλα με τον εκσυγχρονισμό ήρθε και η «τουρκοποίηση», μια εκδήλωση του τουρ-

κικού εθνικισμού που έκανε τους Άραβες να αισθάνονται πολίτες δεύτερης κατηγορίας. Παρότι πολλοί Άραβες, συμπεριλαμβανομένων δημοσιογράφων και πολιτικών, εξέφρασαν την αντίθεσή τους στις πολιτικές της ΕΕΠ, δεν υπήρχε ακόμα εμφανής διάθεση για ρήξη με την αυτοκρατορία. Ο Ενβέρ και οι συνάδελφοί του στην ΕΕΠ διατηρούσαν σταθερά τον έλεγχο. Ωστόσο, το φθινόπωρο του 1914 θα έπαιρναν μια σειρά αποφάσεων που θα άλλαζαν για πάντα τη Μέση Ανατολή, καθώς οι ανταγωνισμοί των Μεγάλων Δυνάμεων της Ευρώπης είχαν αντίκτυπο στην περιοχή.

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΜΕΣΗΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ ΑΠΟ ΤΟΝ Α΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΠΟΛΕΜΟ ΜΕΧΡΙ ΣΗΜΕΡΑ

Τι συνέβη Γιατί Πώς φτάσαμε στη σημερινή κατάσταση

Σε μια εμπειριστατωμένη και καλογραμμένη επισκόπηση, ο T. G. Fraser αφηγείται με ξεκάθαρη γλώσσα την ιστορία της Μέσης Ανατολής, εστιάζοντας στις συνεχείς συγκρούσεις και στον ρόλο των ξένων δυνάμεων.

Σε αυτό το πλαίσιο, αναλύει τις καταστροφικές παρακαταθήκες του ιμπεριαλισμού, την ίδρυση του κράτους του Ισραήλ, την άνοδο και την πτώση του αραβικού εθνικισμού εν μέσω περιφερειακών συμμαχιών και της ισλαμικής αναβίωσης. Καθώς φτάνει στην τραγωδία της 11ης Σεπτεμβρίου, την αραβική άνοιξη, τον εμφύλιο στη Συρία και την ισραηλινο-παλαιστινιακή σύγκρουση, ξεδιπλώνει τα νήματα της ιστορίας και όχι μόνο συνθέτει εύστοχα την εικόνα αυτής της ταραγμένης περιοχής, αλλά αποκαλύπτει και την κεντρική θέση που κατέχει στο παγκόσμιο γίγνεσθαι.

ISBN: 978-618-03-4624-4

9 786180 346244

ΒΟΗΘ. ΚΩΔ. ΜΗΧ/ΣΗΣ 84624

metaixmio.gr

ΔΙΑΘΕΣΙΜΟ
ΚΑΙ ΣΕ

e-book